

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Een kwestie van betrokkenheid: films van de Gemeentelijke Schoolbioscoop in Rotterdam, 1920-1933

Paalman, F.

Published in:
Lessen

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Paalman, F. (2009). Een kwestie van betrokkenheid: films van de Gemeentelijke Schoolbioscoop in Rotterdam, 1920-1933. *Lessen*, 4(1), 19-22.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Een kwestie van betrokkenheid

Films van de Gemeentelijke
Schoolbioscoop in Rotterdam,
1920-1933¹

Floris Paalman

Aan het begin van de twintigste eeuw kende de bioscoop een gestaag groeiende populariteit. Hiermee waren commerciële belangen gediend. Tegelijkertijd namen sociaal-culturele organisaties en gemeenten initiatieven om film op gerichte wijze een rol te laten spelen ten behoeve van de volksontwikkeling. Film gold als een attractief middel om kennis over te dragen, niet in het minst aan kinderen uit de arbeidersklasse. Zo organiseerde het Haagse Museum ten bate van het Onderwijs regelmatig schoolvoorstellingen, waaruit in 1918 de eerste schoolbioscoop in Nederland ontstond met als directeur de SDAP-er David van Staveren.² Deze functioneerde als voorbeeld voor elders. Zo richtte de SDAP-wethouder Arie de Zeeuw, in juli 1920 in Rotterdam de Gemeentelijke Schoolbioscoop op. Bijzonder is dat deze instelling zelf ook films ging produceren. De vraag is welke rol deze films dienden te vervullen en hoe deze inhoudelijk gezien naar voren kwam.

Schoolvoorstellingen ³ De Rotterdamse schoolbioscoop, met als directeur Abraham Melis van der Wel (1879-1961), vond onderdak in het Technisch Scheepvaartkundig Instituut en Museum, waar zij de beschikking kreeg over een zaal met tachtig stoelen. Men toonde er films aan kinderen uit de laatste twee klassen van het lager onderwijs, zowel openbaar als bijzonder. Een bijkomstigheid was dat de directeur schoolkinderen stimuleerde om van de gelegenheid gebruik te maken het museum te bezoeken. Hij was het ook die tekst en uitleg gaf bij de (stomme) films. Dit gebeurde tijdens voorstellingen van zo'n 75 minuten, waarvan er dagelijks vier plaatsvonden, vijf dagen in de week, 45 weken per jaar. Naar schatting maakten 20.000 leerlingen van zo'n tweehonderd scholen drie keer per jaar een filmvoorstelling mee.

Een voorstelling omvatte doorgaans verschillende korte films met betrekking tot diverse onderwerpen en schoolvakken als aardrijkskunde, geschiedenis en biologie. Ter voorbereiding in de klas kregen de docenten een gedetailleerde beschrijving van de films toegestuurd, met eventueel nog aanvullend lesmateriaal. Verder konden zij van tevoren een voorstelling bijwonen. Deze opzet bleek succesvol, afgaande op de enthousiaste reacties van de docenten. De schoolbioscoop was voortdurend volgeboekt. Er kwamen zelfs verzoeken tot deelname van middelbare scholen, maar daarvoor was de capaciteit te gering. Als tegemoetkoming organiseerde Van der Wel 's avonds regelmatig voorstellingen voor deze doelgroep.

Door de grote belangstelling zag Van der Wel uit naar een groter onderkomen. Hij vond dat na zes jaar en na de nodige inspanningen in het gebouw van de Bond van Nederlandse Onderwijzers, waar een zaal met 160 stoelen ter beschikking stond. Daarnaast gingen men gebruik maken van een tweede zaal, in het RK Vereenigingsgebouw in Rotterdam-Zuid. Ondanks haar succes bleek de opheffing in 1933 onafwendbaar als gevolg van de crisis en de daarop volgende politieke veranderingen, al is abusievelijk wel eens een andere verklaring daarvoor gegeven. ⁴ Een bijkomende factor was dat steeds meer scholen zelf projectieapparatuur gingen aanschaffen. Evenwel hebben in totaal ruim 150.000 kinderen, geboren tussen 1908 en 1923,

regelmatig een voorstelling van de Rotterdamse schoolbioscoop bijgewoond.

Filmproductie Ondanks de groeiende belangstelling was het beschikbare aantal onderwijsfilms aanvankelijk beperkt. In verschillende plaatsen zagen onderwijzers en ambtenaren dit als een dringend probleem en daarom riep de Vereniging van Nederlandse Gemeenten al in 1922 op tot een speciale bijeenkomst om dit punt te bespreken. Inmiddels was Van der Wel, die zelf was opgeleid als tekenleraar, al actief betrokken geraakt bij enkele filmproducties. ⁵ Onder zijn leiding maakte Polygoon de anderhalf uur durende aardrijkskundige film *De Rijn van Lobith tot aan Zee* (1922), waarbij de film een analogie vertoonde met de loop ervan. Aan bod kwamen de verschillende landschappen, dorpen en steden aan het water, met ruime aandacht voor Rotterdam en zijn havens.

Ondertussen was Van der Wel in eigen beheer zelf ook filmopnamen gaan maken. De eerste ervan was een demonstratie van de bereden politie te Rotterdam. In ongeveer tien jaar tijd zouden er nog zo'n veertig films volgen, variërend in duur van vijf minuten tot ruim een uur. ⁶ Voor dat doel kwam er in 1925 zelfs een aparte filmwerkplaats, de zogeheten Gemeentelijke Filmfabriek. De films die Van der Wel realiseerde, geassisteerd door een operateur, waren van dusdanige kwaliteit dat ook andere schoolbioscopen ze in hun programma's opnamen. Dit scheelde in de kosten. Het neemt echter niet weg dat de films allereerst voor de eigen schoolbioscoop bedoeld waren. Als aanvulling op de diverse gehuurde films vormden de Rotterdamse opnamen een directe koppeling naar de eigen omgeving van de leerlingen. Daarin schuilt in grote mate de rol die deze films vervulden.

Allerlei onderwerpen kwamen aan bod, variërend van specifieke zaken, zoals *Reddingswezen van Hoek van Holland* (1923), tot algemene verschijnselen, zoals *Electriciteit en haar toepassingen* (1927). Daarnaast maakte Van der Wel ook films met een uitgesproken documentair of historisch karakter. Een voorbeeld is *Met de Paardentram naar Overschie* (1925), over de paardentram die toen op het punt stond te verdwijnen. De geschiedenis voltrok zich in wezen voor de ogen van

de kinderen, en de film benadrukte dat. Dit geldt eveneens voor *De Vischmarkt te Rotterdam* (1930). Van der Wel bracht de markt, die een lange

De schoolbioscoop was voortdurend volgeboekt

Fragment uit de film *Boomplantdag in den Kralingerhout te Rotterdam*, 1928

Fragment uit de film *Veilig verkeer*, 1930

Een bijkomende factor was dat steeds meer scholen zelf projectieapparatuur gingen aanschaffen

traditie kende, nauwkeurig in beeld waarmee hij het verleden op levendige wijze aan het heden koppelde. Daarnaast filmde hij ook zaken die om andere redenen historisch waren. Een voorbeeld is *Winter 1929*, toen er buitengewoon strenge vorst was, met spectaculaire beelden van onder meer auto's op de Nieuwe Maas.⁷

Wat in deze verschillende films het meeste opvalt, is het grote aantal over flora, fauna en het platteland, met titels als *Langs Duin en Strand*, *Melkproducten*, *Sloot en Plas*, *Voorjaar*, en *Vogelleven in en om Rotterdam*. Enkele aardrijkskundige films, onder andere over Zeeland en Drenthe, kan men ook tot deze groep rekenen. Men moet zich hierbij realiseren dat een groot deel van de jeugdige kijkers zelden of nooit buiten de stad kwam. Door middel van deze films leerden zij het belang van de natuur kennen en er waardering voor opbrengen.

Een parallel met architectuur

Gezien het aandeel films met betrekking tot de natuur is er een opvallende parallel te trekken met de moderne architectuur en stedenbouw uit die tijd. Die was

gebaseerd op de idealen 'licht, lucht, ruimte'. Steden moesten open zijn en het contact met de natuur herstellen. Die gedachte vormde de grondslag van de tuindorpen, zoals Vreewijk, begonnen in

1913, en parken als het Kralingse Bos- en Parkplan (1921-1927), beiden ontworpen door Granpré Molière, Verhagen en Kok.⁸ Een directe link vormt de korte film *Boomplantdag in den Kralingerhout te Rotterdam* (1928). Waar het planten de kinderen direct betrof bij het ontwikkelen van een groene stad, daar versterkte de film de betrokkenheid bij het onderwerp nog eens. Tot groot enthousiasme zagen zij zichzelf op het doek.

In diverse films van de Rotterdamse schoolbioscoop verschijnen leerlingen zelf in beeld. Dit geldt voor verschillende films over de natuur, maar ook voor een film als *Veilig Verkeer* (1930). Zo demonstreren schoolklassen hoe men de straat moet oversteken. De bedoeling was kinderen vertrouwd te maken met de regels van het verkeer, maar ook om ze iets te laten zien van moderne stedenbouw. Vandaar dat de film begint met de aankondiging niet alleen voor kinderen bedoeld te zijn. Deze liet bijvoorbeeld iets nieuws zien als een verkeersplein met een rotonde, met het bijschrift 'modern verkeer in een grote stad: circulatie systeem.' Van der Wel werkte dikwijls samen met een deskundige en een gemeentelijke instelling, in dit geval B.G. Meyer, hoofd van de verkeersdienst.

Een ander voorbeeld van een film waarin leerlingen te zien zijn is *School voor Vrouwenarbeid* (1933). Deze was bedoeld om meisjes te stimuleren hun school te vervolgen, wat binnen arbeidersgezinnen destijds nog niet een vanzelfsprekendheid was. De film toont hoe zij worden opgeleid om op moderne wijze het huishouden te doen. Als progressieve instelling trachtte de school de omstandigheden voor hen te verbeteren en hun kansen te vergroten. Ook hierin zien we weer een dwarsverband met de moderne architectuur van die tijd, die vergelijkbare doelen nastreefde. Dit kreeg ook in directe zin zijn beslag. Terwijl Van der Wel zijn film maakte werkte architect Han van Loghem, een voorvechter van het nieuwe bouwen, aan een ontwerp voor een nieuw schoolgebouw met onder meer twee modelwoningen.⁹

Het is opvallend dat de gedeelde agenda, die van de schoolbioscoop en van architectuur en stedenbouw, zich ook op bestuurlijk vlak voordeed. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1919, twee jaar na de invoering van het algemeen kiesrecht, werd de socialistische SDAP de grootste partij in Rotterdam.¹⁰ Zij kreeg twee wethoudersposten, voor volkshuisvesting en onderwijs, met respectievelijk Arie Heijkoop en Arie de Zeeuw als wethouders.¹¹ Waar woningbouw de directe leefomstandigheden van de stedelingen diende te verbeteren, daar kon onderwijs door middel van vernieuwende

instrumenten zoals film, de kennis hieromtrent vergroten. Dergelijke opvattingen leefden overigens niet alleen bij de SDAP; dezelfde progressieve koers op onderwijsgebied werd later voortgezet door de katholieke wethouder en vakbondsleider Frans Nivard.

Deze situatie staat niet op zichzelf, maar past binnen een algemene tendens die zich ook elders manifesteerde. Op basis van onderzoek in Frankfurt spreekt filmwetenschapper Thomas Elsaesser van een *Medienverbund*.¹² Daarmee bedoelde hij dat verschillende middelen elkaar versterken, volgens een gezamenlijke agenda gericht op maatschappelijke ontwikkeling en modernisering. Het soort film waar in dit geval sprake van is gaat echter niet over moderniteit als onderwerp, zo argumenteert ook Elizabeth Lebas in het geval van Glasgow.¹³ Daarentegen gaat het om de werking van films als onderdeel van een vooruitstrevend sociaal-democratisch programma. En daarmee komen we tot een antwoord op de vraag uit het begin, namelijk welke rol de films vervulden en hoe zij hier inhoud aan gaven. De films vergrootten de kennis van de leerlingen ten aanzien van de wereld om hen heen, en bevorderden zo betrokkenheid hiermee. Verankerd in de omgeving vormden de films, in samenhang met andere middelen, een schakel tussen de beleving en de ontwikkeling van de stad.

Literatuur

Archief Gemeentesecretarie Rotterdam, afd. Onderwijs. Rotterdam: Gemeentearchief, toegangsnr. 351.01. Inv. nr. 1061. 1079, 1093, 1111, 1126, 1138, 1157, 1177, 1196.

Elsaesser, Thomas (2005). Die Stadt von Morgen; Filme zum Bauen und Wohnen (pp. 381-409). In K. Kreimeier et al. *Geschichte des dokumentarischen Films in Deutschland: 1919-1933*. Stuttgart: Reclam.

Essers, G. (1993). Van Pacificatie tot Vernieuwing. Het lager onderwijs in Rotterdam tijdens het interbellum. *Rotterdams Jaarboekje*, 401-424.

Filmcollectie. Amsterdam: Nederlands Filmmuseum

Gelderen, W. van (1935). Scholenbouw; School voor Vrouwenarbeid. Koningsveldstraat te Rotterdam; Architect: Ir. J.B. van Loghem. *De 8 & Opbouw*, 6 (9), 95-97.

Collectie Beeld & Geluid. Rotterdam: Gemeentearchief. nr. BB0716, BB0721-0725, BB0890, BB0951. www.gemeentearchief.rotterdam.nl/content/index.php?option=com_wrapper&Itemid=148 (geraadpleegd 16-03-2009)

Hogenkamp, Bert (1985). De Schoolbioscoop. *Skrien* 140, februari / maart, 42-45.

Laar, Paul van de (2000). *Stad van Formaat. Geschiedenis van Rotterdam in de negentiende en twintigste eeuw*. Zwolle: Waanders.

Lebas, Elizabeth (2005). Sadness and Gladness: The Films of Glasgow Corporation, 1922-1938. *Film Studies*, 6 (summer), 27-45.

Schoolfilms (1923). *Nieuw Weekblad voor de Cinematografie*, 6, 6.

Ruyter-De Zeeuw, Chr.A. de (1990). Zeeuw, Arie Bastiaan de. In: *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland, deel 4*. (pp. 231-234). Amsterdam: IISG.

Westhoff, Marcel (1995). *Levensgangen, biografische data over 30 cineasten*. Amsterdam: Stichting Film en Wetenschap.

Noten

- 1 Met dank aan Lantaren / Venster en het Gemeentearchief Rotterdam in het kader van 'Rotterdam Classics'.
- 2 Hogenkamp, 1985.
- 3 Archief Gemeentesecretarie Rotterdam, afd. Onderwijs.
- 4 Essers, 1993: 421.
- 5 Westhoff, 1995, 78.
- 6 Collectie Beeld en Geluid; Filmcollectie; Schoolfilms, 1923; Westhoff, 1995, 79.
- 7 Ibid.
- 8 Van de Laar, 2000, 307, 359, 355, 368.
- 9 Van Gelderen, 1935.
- 10 Van de Laar, 2000, 323.
- 11 Ruyter-De Zeeuw, 1990.
- 12 Elsaesser, 2005, 391.
- 13 Lebas, 200, 141.